

de conjunctuur', staat de auteur uitvoerig stil bij de twee bankencrises die nogal wat stof hebben doen opwaaien, namelijk de al vaker beschreven Pincoffs-affaire (1879) en de crisis van 1884. De laatste was een gevolg van de scherpe daling van de suikerprijzen in Nederlands-Indië. Er volgde een moeilijke periode voor met name de Nederlandsch-Indische Handelsbank, de Koloniale Bank en een groot aantal cultuurmaatschappijen. Het negende hoofdstuk beschrijft de relatie tussen de banken en de Nederlandsche Bank. Jarenlang waren de banken namelijk de belangrijkste klanten van het kredietbedrijf van de Nederlandsche Bank. Hoofdstuk 10 behandelt de verslaggeving door de banken. Er bestond nog geen wettelijke verplichting tot publiceren van jaarcijfers en alleen de grotere banken, voorzover zij althans een naamloze vennootschap waren, publiceerden destijds een jaarverslag. Het laatste hoofdstuk is geheel gewijd aan het bestuur en het personeel van de banken en bevat tevens vijf biografische schetsen van 'prominente' Nederlandse bankiers.

*Geschiedenis van de algemene banken in Nederland* is geschreven met een grote kennis van zaken. Alhoewel het niet primair bestemd is voor historici, maar voor historisch geïnteresseerden werkzaam in het bankwezen, zal toch menig historicus de vruchten van dit werk kunnen plukken. Hier is een auteur aan het woord die het bankieren in zijn vingers heeft en die weet wat hij met financiële stukken moet doen. De lezer wordt als het ware aan de hand meegenomen, leert wat hij van bepaalde gegevens, bijvoorbeeld van de jaarverslaggeving, mag verwachten en krijgt uitleg bij het (oude) bankjargon. Bestaande literatuur, waaronder *Financiële instellingen in Nederland 1900-1985*, uitgegeven door de Nederlandsche Bank (1987) wordt door de auteur kritisch gewogen. Voorts signaleert hij regelmatig lacunes in bestaande studies. Daarnaast bevat het werk diverse aanzetten voor verder onderzoek, zoals de uitspraak dat de markante oprichter van de Twentsche Bankvereniging B. W. Blijdenstein een biografie verdient (413).

Een punt van kritiek is het ontbreken van een lijst van geraadpleegde archieven. Mede hierdoor is wellicht verwarring ontstaan over de door de negentiende-eeuwse president van de Nederlandsche Bank N. G. Pierson bijgehouden kroniek. Dit niet gepubliceerde handschrift is weliswaar in het bezit van de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam, maar men zal het tevergeefs zoeken in de automatische catalogus aangezien het geen publicatie betreft maar een onuitgegeven bron. De historisch geschoolde lezer zal moeten wennen aan het feit, dat de herkomst van citaten meestal wel is aangegeven, maar dat de paginering soms ontbreekt. Dit neemt niet weg dat Kymmells werk een *must* is voor eenieder die zich bezighoudt met financiële geschiedenis.

J. Mooij

P. D. 't Hart, *Stakers en onruststokers in de Domstad. Uit de beginjaren van arbeidersbeweging en socialisme in Utrecht tussen 1870 en 1895* (Historische reeks Utrecht XXI; Utrecht: Matrijs, 1996, 120 blz., f29,95, ISBN 90 5345 093 9).

Zonder omwegen maakt de auteur van dit boek over de arbeidersbeweging in Utrecht duidelijk dat hij het beeld van Utrecht als bolwerk van conservatisme in een tijd waarin Amsterdam brandde van verzet, zeer ongenueanceerd vindt. Hij neemt het in zijn boek dan ook op voor deze stad en haar bewoners, 't Hart wil aandacht besteden aan het minder heftige en spectaculaire verzet dat arbeiders boden tegen hun slechte omstandigheden, waarbij hij vermeldt dat de meesten onder hen, ook in Amsterdam, geen helden of oproerkrakers waren. Bovendien wil hij aan de hand van de beschrijving van een kort stukje van de Utrechtse geschiedenis laten

zien dat er op het gebied van verzet tegen de siechte levens- en arbeidsomstandigheden wel degelijk het nodige gebeurd is in deze stad.

De bronnen die de auteur ter beschikking stonden, waren hoofdzakelijk berichten en commentaren in de pers. Die zijn aangevuld met ander materiaal, ook secundaire bronnen, om de Utrechtse situatie in een bredere context te kunnen plaatsen.

De auteur geeft de lezer eerst inzicht in de heersende opvattingen bij de burgerij over de situatie waarin de arbeiders verkeerden en over wat hun eigen aandeel daarin was. Er waren wel goede burgers die zich het lot van de arbeider aantrokken en die zochten naar oplossingen voor de 'sociale kwestie', maar de standenmaatschappij werd daarbij niet ter discussie gesteld. Evenmin was er effectieve hulp voor de leniging van de nood. Dat die hulp hard nodig was, blijkt uit de beschrijvingen van de moeilijkheden waar arbeiders in die tijd mee te kampen hadden. De verpaupering lag constant op de loer. Er was reden genoeg om de komst van de socialisten naar Utrecht met grote ongerustheid tegemoet te zien.

Toen de Internationale in 1871 voor het eerst vergaderde in Utrecht, leverde dat veel rumoerige taferelen op, die volgens de auteur echter weinig sporen nagelaten hebben. De aandacht die er aan de Internationale werd besteed, was naar zijn mening niet evenredig aan de dreiging die ervan uitging. In Utrecht gebeurde wat elders ook vaak toegepast is: de werkgevers hebben het initiatief overgenomen om te voorkomen dat de arbeiders zelf met radicale alternatieven zouden komen. Het Utrechtse antwoord op de Internationale was 'De vaderlandsche werkmansvereniging 'Orde, Vrijheid, Recht''. Dit was een gematigde vereniging, die niet voldoende kon bereiken en dan ook in 1874 al weer opgeheven werd.

Radicale acties waren er ook in Utrecht. In het boek wordt veel aandacht besteed aan de langdurige staking van de Utrechtse sigarenmakers. De houding van veel patroons was arrogant afwijzend en pas na bemiddeling is er een einde aan de staking gekomen.

De komst van de socialistische voorman Troelstra naar Utrecht bracht de nodige onrust met zich mee. Er heerste een sterk antisocialistische sfeer in Utrecht. Rond colporteurs van socialistische propaganda ontstonden regelmatig opstootjes. Soms waren er grote ongeregelde heden en werden socialistische gemolesteerd en hun eigendommen vernield. De politie greep lang niet altijd in om de socialisten te beschermen. De auteur staat uitvoerig stil bij het oproer bij het station in Utrecht. Troelstra bemiddelde onder andere bij dit arbeidsconflict.

In Utrecht is het socialisme ondanks de zeer actieve propaganda van Troelstra nooit een massabeweging geworden. Daarvoor zijn redenen aan te voeren die voor heel Nederland gelden, maar er zijn ook typische omstandigheden voor Utrecht. De auteur wijst bijvoorbeeld op de grote vertegenwoordiging van de middenstand in deze stad (die net zo moest sappelen en niet direct als kapitalistische uitbuiters gezien zal zijn). Bij deze en andere conclusies moet de auteur het veelal bij veronderstellingen houden, want de bronnen zijn te beperkt voor stellige beweringen. Toch is hij niet al te voorzichtig en kiest soms duidelijk partij. Hij spreekt bijvoorbeeld ironisch over de in die tijd telkens weer aangehaalde 'natuurwet van vraag en aanbod'. *Stakers en onruststokers* is zeer plezierig geschreven en bevat veel levendige beschrijvingen van gebeurtenissen en van prominente en markante Utrechtse figuren, zoals de orangiste 'Oranje-Ka'.

A. de Bruin, C. de Bruin, *125 jaar Woerden 1871-1996. Een gemeenschap in beweging* (Utrecht: Matrijs, 1996, 272 blz., f49,95, ISBN 90 5345 097 1).

In 1784 werd naar een idee van de doopsgezinde Jan Nieuwenhuizen de Maatschappij tot nut van 't algemeen opgericht. De oprichters vonden dat hún Maatschappij een andere moest worden dan de reeds bestaande. Geen Maatschappij met een beperkte doelstelling - zoals de bevordering van de letterkunde, de wis- en natuurkundige wetenschappen, de technologie, de nijverheid of de handel - maar één die een zo breed mogelijk terrein bestreek en bovenal de verheffing van 'het gewone volk' ten doel had. Men dacht daarbij vooral aan volksonderwijs, materiële steun aan sociaal zwakke groepen, volksgezondheid, popularisering van de wetenschap, verbetering van levensbeschouwelijke verhoudingen en aandacht voor waarden en normen.

Binnen deze doelstellingen paste ook de oprichting van zogenoemde hulp- en spaarbanken. Hulpbanken dienden om aan armen leningen zonder onderpand te verstrekken. Bij spaarbanken konden minder draagkrachtigen met hun wekelijkse inleg geld sparen om in moeilijke tijden van werkloosheid of ziekte in de eerste levensbehoeften te voorzien.

Op 31 maart 1871 werd door het departement Woerden van de Maatschappij tot nut van 't algemeen besloten tot de oprichting van een Nutsspaarbank. De winsten die de bank verkreeg door beleggingen en leningen aan derden, werden zoveel mogelijk ten gunste van de samenleving besteed, zoals aan het onderwijs, het bibliotheekwezen en de gezondheidszorg. De spaarbank heeft zich inmiddels ontwikkeld tot *een full service* bankbedrijf. Bovendien worden via het VSB-fonds Woerden, volgens de oorspronkelijke doelstelling, donaties verstrekt aan verenigingen en stichtingen die een breed maatschappelijk belang dienen.

Ter gelegenheid van het 125-jarige jubileum van de VSB-bank Woerden NV verscheen in oktober 1996, in de traditionele spaarweek, deze publicatie over de geschiedenis van de Woerdense samenleving. In plaats van een uitvoerige beschrijving van de geschiedenis van de bank en 't Nut werd gekozen voor een cultuurhistorische beschrijving van de gemeenschap Woerden, waarin de bank en de Maatschappij zich hebben ontwikkeld, tussen 1871 en 1996. De kracht van deze jubileumuitgave schuilt erin dat de auteurs niet alleen de lokale geschiedenis van Woerden beschrijven, maar deze ook plaatsen in een nationale, zelfs internationale context.

Aan de hand van de ontwikkelingen in de infrastructuur, de economie, het sociale en politieke leven en de levensbeschouwelijke veelkleurigheid van Woerden, schetsen de auteurs de geschiedenis van een stad die langzamerhand uit haar isolement raakte. Woerden kreeg een betere aansluiting op de landelijke infrastructuur en de nijverheid, met name de kleiverwerkende industrie en de zuivelverwerking, werd steeds grootschaliger aangepakt. Het levensbeschouwelijke, maatschappelijke en politieke leven onderscheidde zich lang door bijzonder scherpe tegenstellingen: de katholieke herleving aan het eind van de negentiende eeuw zorgde voor heftige religieuze debatten en de democratisering op gemeenteniveau bracht allerlei politieke activiteit. Het boek wordt afgesloten met een apart hoofdstuk '125 Jaar zorgen voor welzijn', waarin aandacht wordt besteed aan sociale instellingen, het onderwijs en andere culturele instellingen, de recreatie voor jong en oud en de invloed die de Maatschappij tot nut van 't algemeen daarbij had op de Woerdense samenleving.